

УДК 32.019.5:316.472.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.49>

Л. І. Яковлева

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0942-485X>

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Постановка проблеми. Громадській думці належить ключова роль у процесі соціальних змін. Ця роль визначається у системі координат «прогресисти – консерватори» та обумовлюється публічним ставленням до змін. З одного боку, громадська думка може сприяти змінам, підтримувати прогресистські чи навіть революційні дії. Індивідуальні та колективні гравці (групи, спільноти, класи, нації), які є ініціаторами соціальних та політичних трансформацій, звертаються за публічною підтримкою, впливають на громадську думку. З іншого боку, громадська думка часто чинить спротив змінам, підтримуючи консерваторів. Однієї із функцій громадської думки є інноваційна. Натомість, виконуючи контрольну функцію, громадська думка може схилитись і на бік консерваторів. У будь-якому випадку громадська думка має значний інноваційний потенціал, на різних історичних етапах саме підтримка з боку громадськості забезпечувала прогрес, реформи та трансформації. Слід безумовно погодитись із наступним визначенням: «Громадська думка – притаманний окремим соціальним групам, спільнотам або суспільству стан свідомості масової, що виражається в явних або неявних уявленнях, фактах, емоціях, оцінних судженнях щодо певної теми, суспільної проблеми, події чи процесів суспільного життя. Громадська думка є механізмом соціальної взаємодії, відображає колективну позицію громадян щодо проблем, які спричиняють загальний інтерес» [2].

Громадська думка не означає позицію більшості громадян відносно соціальних змін: вона не є думкою більшості, це стан масової свідомості певної соціальної групи. Зокрема, солідаризуємось із тим, що громадська думка як вільне та публічне спілкування громадян з урядом щодо питань, що стосуються нації, є «феноменом цивілізації середнього класу» [13].

У сучасному світі громадська думка формується переважно за допомогою та посередництвом медіа – від традиційних до нових. Саме тому найважливішим у процесі формування громадської думки є доступ відповідних соціальних груп до впливу на медіа, на публічний простір. У цьому сенсі впливати на громадську думку означає мати владу.

Якщо застосувати до феномену громадської думки систему координат мистецтва та архітектури, то слід визначити її у межах протистояння концепцій «конструктивізму» та «натуралізму». Перший підхід наголошує на тому, що громадська думка конструюється відповідно до вимог та цілеспрямованих зусиль еліт (бюрократії, правлячого класу, буржуазії, медіакратії, олігархії тощо). У концепції натуралізму наголошується на неможливості штучного конструювання громадської думки, необхідності природного формування громадської думки під впливом багатьох факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціальних та поведінкових науках досить багато уваги приділяється громадській думці, визначенню її ролі у процесі соціальних змін. З 1937 року видається науковий журнал «The Public Opinion Quarterly» [14], який є міждисциплінарним журналом для практиків та теоретиків. На його сторінках висвітлюються проблеми розвитку та ролі комунікативних досліджень, громадської думки, а також теорії та методи, що лежать в основі досліджень громадської думки.

Серед досліджень громадської думки слід відзначити праці українських авторів О. Вишняка, О. Балакіревої, Є. Головахи, Л. Калашнікової, Л. Кіоссе, М. Міщенко, В. Полторака, О. Лісеєнко, В. Матусевича, ін. Проблематика громадської думки висвітлюється у класичних працях зарубіжних авторів Т. Адорно (громадська думка як гегемонія панівного класу), П. Бурд'є (який відомий своєю провокативною заявою «громадської думки не існує»), М. Вебера (громадська думка та легітимність влади), Ю. Габермаса (який виокремив «публічність», як простір та принцип функціонування громадської думки), В. Ліппмана, Г. Лассуелла, П. Лазарсфельда (цих авторів об'єднує наголос на ролі масмедіа та пропаганди у формуванні громадської думки), Н. Лумана (який розрізняє «публічність» та «громадську думку»), Е. Ноель-Нойман (теорія «спіралі мовчання»), ін. Для вирішення проблеми визначення ролі громадської думки у процесі соціальних змін важливою є наступна цитата: «Коли П. Бурд'є

у своїй відомій доповіді «Громадської думки не існує» обґрунтовував винесену до її заголовку тезу, він мав на увазі у тому числі (а, можливо, й насамперед) те, що «зондаж громадської думки у сьогоднішньому вигляді – це інструмент політичної дії; його, можливо, найважливіша функція полягає у навіюванні ілюзії, що існує громадська думка як імператив, одержуваний суто шляхом складання індивідуальних думок; і у впровадженні ідей, що існує щось на кшталт середньої арифметичної думки або середня думка» [5, с. 149].

У процесі соціальних змін відбувається конфлікт між «партіями» прогресистів та консерваторів. Кожна із сил намагається впливати на громадську думку, конструюючи її відповідно до власних інтересів.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення ролі громадської думки у процесі соціальних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед окремих аспектів тієї ролі, яку громадська думка виконує у процесі соціальних змін слід особливо відзначити наступні. По-перше, у публічному просторі громадська думка виконує функцію соціального контролю, впливаючи на діяльність інститутів публічної влади. По-друге, безпосередньо у публічному просторі формування та функціонування громадської думки відбувається соціалізація індивідів (у тому числі – політична соціалізація), встановлення норм політичної взаємодії та правил політичної поведінки. По-третє, громадська думка сама по собі не є сталим феноменом – вона змінюється, характеризується динамізмом, має досить значний інноваційний потенціал. По-четверте, громадська думка є досить дієвим інструментом комунікації та діалогу між громадянами та інститутами публічної влади, владою та опозицією. Влада може змінювати політичну стратегію і тактику відповідно до результатів соціологічних досліджень. По-п'яте, громадська думка безпосередньо впливає на діяльність влади під час виборів, референдумів, сприяючи «перезавантаженню» влади і змінам у публічній політиці.

Громадська думка у процесі соціальних змін також може трансформуватись, адже політична ситуація характеризується динамізмом, а наслідки змін – не завжди передбачувані. В основі громадської думки знаходяться три елементи: індивідуальні думки (позиції), колективні (групові) позиції та їх політичні ролі [10]. Усі елементи є таким, що трансформуються у процесі творення громадської думки: індивідуальні позиції перетворюються на колективні у процесі обговорення наявної інформації та

дискусій щодо повідомлень масмедіа, а політичні ролі змінюються відповідно до динаміки політичної ситуації. У демократичних суспільствах відбувається інституціоналізація громадської думки, вона виконує функції обмеження свавілля влади, її критики та контролю [9]. Інститут громадської думки стає «спостерігачем», що легітимізує (або делегітимізує) публічну владу. У цьому контексті громадська думка беззаперечно є акселератором соціальних змін, адже демократії (особливо «молоді демократії») потребують проведення ефективних політичних та, головне, економічних реформ задля забезпечення добробуту громадян з метою отримання електоральної підтримки. Це «додатковий тягар» для демократичних режимів [8].

Водночас, слід відзначити небезпеку штучного конструювання громадської думки. До традиційних акторів цілеспрямованого конструювання громадської думки індустріальної епохи, таких як класи капіталістів, партійних лідерів, бюрократії додалися еліти «інформаційної хвили» – медіакратія, візіонери з мільярдними статками, креативний клас.

Погодимось: «...інституціоналізована громадська думка за сучасних умов не лише не є власною думкою суспільства чи думкою публіки (аудиторії ЗМІ), навіть не просто думкою громадськості як активної частини соціуму, а здебільшого є думкою елітних кіл і пов'язаних із ними політичних угруповань, які виступають у ролі «груп тиску» в публічному просторі. У їхніх інтересах і з їхніми зусиллями вона перетворюється на ту публічну думку, яка видається за «голос народу» для потреб легітимації того чи іншого політичного проекту» [6, с. 50].

На особливу увагу у сучасних умовах заслуговує визначення ролі публічних інтелектуалів, експертного товариства та науковців (тобто, представників тих соціальних груп, що визначають раціональність публічної політики в якості основи соціальних змін). Публічні інтелектуали, безумовно впливають на порядок денний суспільства, формують громадську думку за допомогою раціональної аргументації. Наразі вплив раціональної аргументації у процесі формування громадської думки поступається технологіям медіа-шоу та медіа-скандалів, особливо у електоральний період. Натомість, роль публічних інтелектуалів у процесі формування громадської думки та підтримки раціональної публічної політики і соціальних змін, як її складової, важко переоцінити. Відзначимо: «Публічні інтелектуали... намагаються визначати порядок денний українського суспільства, вони використовують раціональну аргументацію та формують громадську думку. Саме тому звернення

інституцій публічних інтелектуалів здатні сприяти забезпеченню легітимності публічної влади в Україні. Звичайно, неможливо уявити сучасну політику без ток-шоу, але звернення та відкриті листи публічних інтелектуалів є однією із дієвих технологій раціоналізації політики та легітимації влади. Суперечливу єдність ірраціоналізму та раціоналізму у політиці визначено у сучасних проявах – медіатизації політики та діяльності інституцій публічних інтелектуалів» [7, с. 169].

Окремо відзначимо роль дослідників громадської думки у її формуванні. Виокремлюють три сфери соціального занепокоєння серед дослідників громадської думки: «Перша – це соціальна турбота про чесність роботи. Це вимагає від дослідників громадської думки висловлюватися, якщо вони вважають свої завдання переважаними або свої висновки спотвореними... дослідники громадської думки повинні намагатися контролювати публічні презентації у своїй галузі знань. Вони також повинні оскаржувати неправомірне використання опитувань державними органами... Другий тип соціальної турботи дослідників громадської думки полягає у використанні їхнього досвіду... Останній тип – це соціальна турбота про прийняття результатів... якщо дослідники громадської думки виконують значну роботу в галузі соціального занепокоєння, вони можуть вступити в конфлікт з державними службовцями, навіть зі своїми колегами» [11].

Враховуючи важливість міждисциплінарної теоретичної дискусії щодо «публічності» та «громадської думки» для визначення ролі громадської у процесі соціальних змін, наведемо декілька цитат. Зокрема, Н. Луман зазначає: «Ще до появи наприкінці XVIII століття емпатичного поняття громадської думки друкована преса вже використовувалася для того, щоб політично амбіційні комунікації могли отримувати публічний резонанс; і щоб завдяки цьому інстанції, які ухвалюють рішення, відчували на собі подвійну дію – спрямованого до них письмового послання та спричиненого ним публічного резонансу» [4, с. 139].

Слід відзначити важливість розуміння «публічного», «публічності» для визначення ролі громадської думки у процесі соціальних змін. Громадська думка ґрунтується на визначеній «публіці», тобто індивідах та групах, які мають певний статус у суспільстві. Відповідно, громадську думку щодо процесу соціальних змін можна зафіксувати у певний проміжок політичного часу за допомогою соціологічних досліджень (зокрема, опитувань). При цьому, відзначимо парадокс – опитування не лише фік-

сують громадську думку, а й формують її, коли роблять результати досліджень публічними. Громадська думка інтерпретується як динамічна, реактивна та колективна [12].

Погоджуючись із першою частиною нижче наведеної цитати, зауважимо наявність дискусій щодо інтерпретацій «публічності» та/чи «відкритості»: «У перекладі з латини слово «public» означає «суспільний», «державний», «народ», «публіка», «громадськість». Водночас через нагальну потребу, оцінюючи сучасні визначення поняття публічності, серед усієї розбіжності підходів до провідних дефініцій означимо такі основні характерні вкраплення: публічність – простір, досить значущий своєю загальнодоступністю для багатьох людей. Простір, де на засадах рівноправності здійснюються раціональні, відкриті, прозорі для всіх та вільні від будь-якої особистої зацікавленості акти обговорення, дискусії рівноправних суб'єктів, унаслідок чого формується система цінностей окремої спільноти / громади... публічність є споконвічно вільним від державно-владного та політико-економічного контролю культурним простором, у якому відбувається обмін символічною інформацією. При цьому публічна сфера породжує і розвиває феномен не лише публіки взагалі, а й освіченої публіки, якій властива культурна компетентність, вірність високим ціннісним ідеалам... термін «public sphere» з'явився у перекладах ранніх статей Ю. Габермаса. Пізніше філософ заявляв, що німецьке слово XVIII століття *Öffentlichkeit* – аналог терміна *publicité* у старофранцузькій, походить від середньовічного німецького «offen», що означає «відкритий» [1, с. 14].

Навпаки, А. Дахній вважає, що йдеться якраз не про «відкритість», а про «публічність». Він зауважує: «...практикований переклад «відкритість» на жаль аж ніяк не може вважатися коректним (хоча у німецькій мові він, звісно, і корелюється з поняттям *die Offenheit* – «відкритість» і помислити «публічність» без простору відкритості справді неможливо). Найбільш слушним і влучним при перекладі «*Öffentlichkeit*» видається поняття «публічність», принаймні коли йдеться про його вживання в контексті Габермасової філософії» [3, с. 130].

У процесі формування громадської думки публічність дія як «плавильний котел», який перетворює суму індивідуальних думок та політичних ролей на загальновизнані цінності та загальноприйняті норми. Публічність є визначальним чинником формування громадської думки, яка, безмовно включає відкритість, як одну зі складових. Саме у публічному просторі

відбувається обмін інформацією за допомогою медіа, соціальних мереж та політичні дебати. У публічному простір визначаються та легітимізуються соціальні та політичні ієрархії, які безпосередньо впливають на роль і стан громадської думки щодо процесу соціальних змін.

Висновки. Відтак, визначаючи роль громадської думки у процесі соціальних змін, слід зробити наступні висновки. По-перше, у системі координат «прогресисти – консерватори» громадська думка інтерпретується як поле боротьби між різними партіями. Вони використовують політичні технології задля впливу на громадську думку з метою забезпечити підтримку або соціальним змінам («прогресисти»), або збереженню статус-кво («консерватори»). Дихотомія «конструктивізм – натуралізм» відносно громадської думки означає два різні підходи до процесу її формування: або «штучне цілеспрямоване конструювання» громадської думки з боку еліт, або «природний процес» її формування як реактивної реакції суспільства на соціальні зміни.

По-друге, громадська думка інтерпретується як стан масової свідомості певних соціальних груп, а не позиція більшості громадян відносно соціальних змін. У демократичних країнах відбувається інституціоналізація громадської думки, вона виконує функції обмеження свавілля влади, її критики та контролю. Інститут громадської думки стає «спостерігачем», що легітимізує (або делегітимізує) публічну владу. У цьому контексті громадська думка беззаперечно є фактором соціальних змін.

По-третє, розуміння «публічного простору», «публічності», складовою якого є відкритість, є визначальним для інтерпретації громадської думки у процесі соціальних змін. У процесі формування громадської думки публічність діє як «плавильний котел», який перетворює суму індивідуальних думок та політичних ролей на загальновизнані цінності та загальноприйняті норми. У публічному просторі визначаються та легітимізуються соціальні та політичні ієрархії, які безпосередньо впливають на роль і стан громадської думки у процесі соціальних змін.

Література

1. Васильєва Л. Поняття публічності та його змістовні межі у філософсько-антропологічному вимірі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.політолог. студії*. 2020. Вип. 32. С. 12–20. <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.32.2>
2. Єнін М. Н., Черних Г.А. Громадська думка. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Громадська_думка.
3. Кебуладзе В., Дахній А. Проблематика іншого у творах Юргена Габермаса: поняттєво-перекладний

аспект. *Філософська думка*. 2016. № 5. С. 130–132. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/44/45>

4. Луман Н. Реальність мас-медіа / За ред. Іванова В. та Мінакова М. Київ: ЦБП, 2010. 158 с.

5. Міщенко М. Громадська думка існує, але чи завжди її можна виявити? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 3. С. 149–160. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.149>.

6. Фесенко А.М., Чорна В.О., Бондарець Б.Б. Громадська думка на історичному шляху інституціоналізації в системі соціального контролю мас (критичний аналіз). *Габітус*. 2024. Вип. 59. С. 41–51. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.6>

7. Яковлева Л. І., Яковлев Д.В. Політика без ток-шоу. Потенціал звернень публічних інтелектуалів щодо легітимації влади. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2022. № 39. С. 163–169. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/39_2022/28.pdf

8. Chu Y., Bratton M., Lagos M., Shastri S., & Tessler, M. Public Opinion and Democratic Legitimacy. *Journal of Democracy*. 2008. Vol. 19(2). P. 74–87. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2008.0032>.

9. Corsi G. Legitimizing reason or self-created uncertainty? Public opinion as an observer of modern politics. *Thesis Eleven*. 2017. Vol. 143 (1). P. 44–55. <https://doi.org/10.1177/0725513617741019>

10. Crespi I. The Public Opinion Process: How the People Speak (1st ed.). New York: Routledge, 1997. 208 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203810859>

11. Hollander S. Public opinion and social change. *Public Opinion Quarterly*. 1973. Vol. 37. Iss. 3. P. 428–437. URL: https://openurl.ebsco.com/EPDB%3Aagd%3A3%3A26127235/detailv2?sid=ebsco%3Aplink%3Ascholar&id=ebsco%3Aagd%3A5413749&crl=c&link_origin=scholar.google.com

12. Perrin A. J., McFarland K.. Social Theory and Public Opinion. *Annual Review Sociology*. 2011. Vol. 37. P. 87–107. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102659>

13. Speier H. Historical Development of Public Opinion. *American Journal of Sociology*. 1950. Vol. 55. Num. 4. <https://doi.org/10.1086/220561>

14. The Public Opinion Quarterly. URL: <https://academic.oup.com/poq>

Анотація

Яковлева Л. І. Роль громадської думки у процесі соціальних змін. – Стаття.

У статті визначено роль громадської думки у процесі соціальних змін. Відзначено динамізм громадської думки. У процесі соціальних змін вона досліджується у системі координат «прогресисти – консерватори» та «конструктивізм – натуралізм». Перша дихотомія виражає ставлення до змін з боку груп публічних інтересів (у процесі соціальних змін відбувається конфлікт між «партіями» прогресистів та консерваторів, кожна із яких намагається впливати на громадську думку), а друга – відображає позицію щодо формування громадської думки. Йдеться про альтернативу: «штучне цілеспрямоване конструю-

вання» громадської думки з боку еліт, або «природний процес» її утворення як реактивної реакції суспільства на соціальні зміни. Метою статті є визначення ролі громадської думки у процесі соціальних змін. Громадська думка не означає позицію більшості громадян відносно соціальних змін. Це стан масової свідомості певної соціальної групи. У демократичних суспільствах відбувається інституціоналізація громадської думки, вона виконує функції обмеження свавілля влади, її критики та контролю. Інститут громадської думки стає «спостерігачем», що легітимізує (або делегітимізує) публічну владу. У цьому контексті громадська думка беззаперечно є акселератором соціальних змін. Обґрунтовано важливість розуміння «публічного», «публічності» для визначення ролі громадської думки у процесі соціальних змін. У процесі формування громадської думки публічність діє як «плавильний котел», який перетворює суму індивідуальних думок та політичних ролей на загальновизнані цінності та загальноприйняті норми. Публічність є визначальним чинником формування громадської думки, яка, безмовно включає відкритість, як одну зі складових. У публічному просторі визначаються та легітимізуються соціальні та політичні ієрархії, які безпосередньо впливають на роль і стан громадської думки у процесі соціальних змін.

Ключові слова: громадська думка, соціальні зміни, теорія соціальних змін, соціальний прогрес, формування громадської думки, публічна влада, політичні інститути, демократія, публічність, легітимність влади.

Summary

Yakovleva L. I. The role of public opinion in the process of social changes. – Article.

The article defines the role of public opinion in the process of social changes. The dynamism of public opinion is noted. In the process of social changes, it

is studied in the coordinate system «progressives – conservatives», «constructivism – naturalism». The first dichotomy expresses the attitude towards changes on the part of public interest groups (in the process of social changes, there is a conflict between the «parties» of progressives and conservatives, each of them tries to influence public opinion), and the second one reflects the position on public opinion. We are talking about the alternative: «artificial purposeful construction» of public opinion by the elites, or the «natural process» of its formation as a reactive reaction of society to social changes. The aim of the article is to determine the role of public opinion in the process of social changes. Public opinion does not mean the position of the majority of citizens regarding social changes. It is the state of mass consciousness of a certain social group. In democratic societies, public opinion is institutionalized, it performs the functions of limiting the arbitrariness of power, its criticism and control. The institution of public opinion becomes an «observer» that legitimizes (or delegitimizes) public power. In this context, public opinion is undoubtedly an accelerator of social change. The importance of understanding the «public», «publicity» for determining the role of public opinion in the process of social change is substantiated. In the process of forming public opinion, publicity acts as a «melting pot», which transforms the sum of individual opinions and political roles into generally recognized values and generally accepted norms. Publicity is a determining factor in the formation of public opinion, which tacitly includes openness as one of its components. In the public space, social and political hierarchies are defined and legitimized, which directly affect the role and state of public opinion in the process of social change.

Key words: public opinion, social changes, theory of social changes, social progress, formation of public opinion, public power, political institutions, democracy, publicity, legitimacy of power.

Дата надходження статті: 06.11.2025

Дата прийняття статті: 18.11.2025

Опубліковано: 00.00.2025